
KERTÉSZ ISTVÁN

MUNKA KÖZBEN SEM HALLGATNAK A MÚZSÁK

Több mint fél évszázadot töltöttem el az ókori görög-római világ tanulmányozásával. Eddig... Természetes dolog, hogy az antik irodalmi művek, feliratok és a modern szakirodalom megismerése közepett érzelmi kapcsolatom is kialakult az általam vizsgált anyag tárgyával. Az engem újra és újra munkára buzdító kíváncsiság mellett a fokozatosan feltáruuló és élményeket nyújtó egykori valóság átélése megmozgatta fantáziámat, és időnként különös folyamatot indított el bennem: a vágyat arra, hogy megpróbáljak együtt szárnyalni a valamikor versekbe foglalt szép vagy profán gondolatokkal. Így jöttek létre tudományos igényű és ismeretterjesztő írásaim részeként az általam jó szándékkal, lelkesedéssel és talán a műértők szerint kevésbé dicsérhető formában megalkotott műfordításaim. A következőkben ezek egy csokrát nyújtom át születésnap ajándék gyanánt barátomnak és kollégámnak, Kiss Lászlónak.

*

A Magyar Posta 1980 nyarán egy nagy sikert elért bélyegsorozatot adott ki az ókor hét világcsodájáról. A bélyegeken – a 40 filléres kezdő értéktől az 5 forintos záró értékig sorrendben – Szemiramisz függőkertjei, az epheszoszi Artemisz-templom, Pheidiasz Olümpiában alkotott ülő Zeusz-szobra, a halikarnasszoszi mauzóleum, a rodoszi kolosszus, az alexandriai világítótorony és az egyiptomi piramisok láthatók (a *csodák* megnevezésénél a bélyegeken szereplő írásmódot alkalmazom). Ez idő tájt a *História* ókori rovatának vezetője voltam, és a folyóirat hasábjain írtam a bélyegsorozat témáját adó *hét csoda* megalkotásának és az azzal összefüggő hagyományozásnak a történeti háttéréről.¹

Az anyaggyűjtés során bukkantam az *Anthologia Graeca IX. 58* szám alatt szereplő és a Kr. e. 2. századhoz köthető szidóni Antipatrosz rövid disztichonos költeményére.² A *Históriában* megjelent cikkemben adtam közre az epigramma általam készített fordítását:

¹ Kertész 1981: 22–23. Vö. Clayton–Martin (eds.) 1988; Brodersen 1992.

² Az epigramma kéziratának fotója és az ógörög nyelven kinyomtatott szöveg: <https://anthologiagraeca.org/passages/urn:cts:greekLit:tlg7000.tlg001.ag:9.58/> – utolsó letöltés: 2023. 09. 07.

Vö. Beckby 1957.

„Láttam erős Babülónt, falain kocsi járt-kelt,
és a Zeusz szobrát Alpheiosz árjainál,
láttam a függő kerteket, s Rhodosznál a Kolosszoszt,
kínteli munka emelt píraxisok magasát,
s láttam Mausszólosz sírját, de midőn a szemembe
tűnt az egekbe szökő templom, az Artemiszé,
mind a homályba takarta a többit. S mondtam: »Ilyen
szépre Olümposznál lám még Nap se ragyog.«”

A vers költője ezeket a műemlékeket sorolta föl mint az emberi alkotóerő olyan remekeit, melyek nagyszerűségükben minden mást felülmúltak. A köztudatban megrögzült hagyománytól csak annyiban tért el, hogy Babilón falait is megemlítette. A babilóni erődítmények helyett ugyanis a pharoszi világítótorony került a *hét csoda* általában elfogadott építményei közé.³ Antipatrosz minden bizonynyal stiláris megfontolásból fogalmazott úgy, hogy személyesen látta a felsorolt „csodákat”, de valójában nem járta be a helyszíneket. A rodoszi Kolosszust a Kr. e. 220-as években földrengés törte darabokra, Babilón falai pedig a költő korára már igencsak romos állapotban voltak. Jelenleg tartja magát az a vélemény, hogy a csodák hagyománya a legelterjedtebb és a bélyegsorozaton képek formájában is megörökített változat szerint valamikor a pharoszi világítótorony és a Kolosszus felállítása időszakában, tehát a Kr. e. 3. század elején alakulhatott ki.⁴

*

A Kolosszus nem más volt, mint Rodosz védő istene, a Napot megszemélyesítő Héliosz 30-35 méter magas bronzszobra. Ennek fejét napkorona díszítette, felemelt jobbjá égő fáklyát tartott, bal válláról íj lógott. Az ókori leírások szerint a szigetnek háttal állt, két lábát a kikötő bejáratát alkotó mólókra helyezte, és a ki-be járó hajók e mólók között haladtak át. A monumentális alkotás a lindoszi Kharész tervei alapján, 12 éves munka eredményeként készült el. Funkcióját tekintve a Kolosszus gyakorlati feladata a hajósok tájékozódásának segítése volt. Emellett ki kellett fejeznie a sziget lakóinak háláját az istenség iránt, aki hitük szerint megvédelte őket akkor, amikor Kr. e. 305/304 során Démétriosz Poliorkétész megostromolta Rodosz szigetének hasonló nevű fővárosát.⁵

Démétriosz Poliorkétész a Nagy Sándor halálát követő időszak, a diadokhoszok (utódhadvezérek) háborúi korának egyik kiemelkedő jelentőségű személyisége volt. Kr. e. 336 és 283 között élt, és 294-től 287-ig királyként kormányozta Makedóniát. 306-ban a ciprusi Szalamisz közelében szétverte az Egyiptomot uraló I. Ptolemaiosz flottáját, és 305/304-ben sikertelenül ostromolta Rodoszt. 301-ben a kis-ázsiai Ipszosznál őt és atyját, Antigonosz Monophthalmoszt (Félszemű) vetélytársaik,

³Zamarovský 1966: 397 skk.; Vahlen 1985: 7 skk.

⁴Hoepfner 2003; Hölbl 1994: 66, 85, 174, 210.

⁵Vedder 1999/2000.

Szeleukosz és Lüsizimakhosz seregei legyőzték. Démétriosz Poliorkétész végül veje, Szeleukosz foglyaként halt meg.⁶

Poliorkétész (Városostromló) melléknevét mérnöki csúcsteljesítményként értékelt ostromgépei révén nyerte el.⁷ Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című művének róla írt fejezete,⁸ Vitruvius *Tíz könyv az építészetéről* című munkája⁹ és Diodórosz Szikeliótész¹⁰ számolnak be részletesen a Rodosz ostrománál harcba vetett híres ostromtornyáról, amelynek utóbb alkatrészeit a Kolosszus megépítésénél hasznosították a sziget polgárai.¹¹

A „városostromló” Démétriosz a hölgyek ostromlásában sem tétlenkedett. Pikáns, olykor botrányos szerelmi kalandjait egyik könyvem: *Botrányok az ókorban* róla szóló fejezetében („*Tivornya a templomban*”) részleteztem.¹² Alapforrásaim Plutarkhosz róla írt életrajza¹³ és Athénaiosz Deipnoszophisztai (*Lakomázó szofisták*) címen ismert anekdotagyűjteménye voltak.¹⁴

Az irodalmi anyagból kiderül, hogy a Démétriosz köré gyülekező kéjnlők többségének már a pusztá elnevezése is árulkodott arról az esztelen tombolásról, amely részvételükkel zajlott. A fuvolásnő és ágyas Lamiának névadója a görög mitológia félelmetes nőnemű szörnyetege volt, aki miután a féltékeny Héra megölte Zeusztól fogant gyermekeit, éjszakai kóborlásai során gyermekeket rabolt és falt fel. Leaina jelentése nőstény oroszlán, amely egyébként a bosszúállás jelképeként is szolgált. Maina az emberi lényeket örületbe kergető démont személyesítette meg a hellén mondák világában. Makhón jambikus költő a Kr. e. 3. század első fele során Alexandriában írta meg sok esetben malackodó verseit kora kiemelkedő személyiségeinek vérbő szexuális életéről. A nőfaló Démétriosz és az előzőekben felsorolt hölgyek szexuális játékaik sem kerülték el figyelmét. E tárgykörben született alkotásait Athénaiosz hagyta az utókor számára. A szerelmi költészet múzsája, Erató által ihletett költemények közül hármat én is lefordítottam.

Az egyik zengzetes versezet azt mutatja, hogy a szép *hetaira* sereg egészen jól megosztozott egymással a király kegyén. Leaina farával nyújtott élvezetet urának, míg Lamia másképpen, és olykor megtalálták a módját annak is, hogy ketten együtt elégítsék ki szeretőjük határtalan étvágyát:

⁶ Billows 1990; Schmitt–Vogt (Hrsg.) 1988: 58–60; Seibert 1983: passim; Hammond–Walbank 1988: 151–258; Kertész 1978. Démétriosz Poliorkétész regényes életrajza Kertész 2020: 233–256.

⁷ Marsden 1969: 89, 93, 105–108.

⁸ Démétriosz 21.

⁹ Vitruvius X. 16, 4–8.

¹⁰ Diodórosz XX. 85–97.

¹¹ Kertész 2017: 150–153.

¹² Kertész 2013: 151–185.

¹³ Démétriosz 14, 16, 19, 24, 27.

¹⁴ Athénaiosz 101e, 128a, 253a–254a, 577c – 579d, 593a, 614e–615a.

„Oroszlánpózt mímelt, s Démétrioszt, no lám,
 Leaina nagy kegyet találva lepte meg.
 De mondják Lámiáról még, s ez nem mese,
 kiérdemelte bájos csábja nagy király
 dicséretét, kin rajta ülve szólt a nő:
 »Leainát húzd magadra még, ha jólesik.«”¹⁵

A következő versben feldolgozott epizód plasztikusan tükrözi a király körül uralkodó ledér hangulatot:

„Ivászatán Demétriosz ma Lámiát
 meglepte ritka parfümökkal gazdagon.
 E Lámiát, ki szépen fújta hangszerét,
 imádta vágyakozva ő a hír szerint.
 De dús adománya a nőt el nem nyeré,
 s király megértve ezt, elküldött nárdusért.
 Majd hímtagját kidugva fürge ujjait
 le-fel mozgatta rajta és kurjongatá:
 »Csak ezt szagold, s ne mondj nemet, no Lámiám,
 ha kérdem, ízlelt orrod-é ilyen kenőcst!«
 Nevetve mondta Lámiánk: »Hitvány, e bűz
 szagát mind közt a legrosszabbnak érzem én.«
 »Talán igen – szólott nagyúr –, de istenek
 tanúk, király ivarból jött e drága nedv.«”¹⁶

Ehhez a pornográf jelenetnek képest gyermekes évődésnek hat Démétriosz légyottja Maniával. Mint Makhón következő verse bizonyítja, *Mania* a *hetairák* művelt fajtájához tartozott. A király ugyanis hátulról kívánt szeretkezni vele, de ő előbb egy kérése teljesítését kérte parancsolójától. Amikor pedig óhaja teljesült, készségesen a megfelelő pózba helyezkedett, és a helyzethez illően Szophoklész *Élektrájának* azt a sorát idézte, amely eredetileg így hangzott:

„Agamemnón sarja, most itt vagy, most láthatod
 mindazt, amit rég vágytál megpillantani.”¹⁷

A pajkos játszadozás Makhón költeménye szerint a következőképpen zajlott le:

¹⁵ Athénaiosz 577d.

¹⁶ Uo. 577-d-f.

¹⁷ *Élektra* 2–3. – Devecseri Gábor fordítása.

„Manía szép ivű farát a hír szerint
 Demétriosz király kívánta meg nagyon.
 Cserébe kért a nő magának egy kegyet.
 Mi teljesült, ő meg farát billentve szólt:
 »Agamemnónfi lám, tiéd, amit kívánsz.«”¹⁸

A Démétriosz Poliorkétészről szóló antik forrásokot az 1970-es évek elejétől kezdtem tanulmányozni. A rendkívül szórakoztató és persze szakmai tanulságokkal is szolgáló anyag hatására egyik barátommal megírtuk a makedón király életregényét. Ez a regény a magyar irodalom legnagyobb szerencséjére soha nem jelent meg.

*

A Démétriosz Poliorkétész felé irányuló érdeklődésem indított arra, hogy a Makedóniának dinasztiaiát adó király¹⁹ nyomában, visszafelé gombolyítva a szálat, foglalkozni kezdjek a makedón történelem kezdeteivel és avval a folyamattal, amelynek tetőzéseként Nagy Sándor országa végül a Mediterráneum meghatározó politikai szervező erejévé emelkedett.²⁰

Makedónia kialakulásának tanulmányozásakor tapasztaljuk a mitikus és a történeti hagyományok sajátos keveredését. A görög–perzsa háborúk eseményeit leíró *Hérodotosz* az elsődleges idegenvezetőnk. Ő adott hírt arról, hogy I. Alexandrosz makedón király indulni kívánt az olümpiai játékokon, és mivel ez csak hellén polgároknak volt engedélyezett, igazolta nemzetsége Héraklésztől való leszármazását – valószínűleg Kr. e. 476-ban.²¹ Az I. Alexandrosz által az olümpiai versenybírákkal közölt történet szerint Héraklész ükunokája, *Témenosz* az istenek, elsősorban Zeusz és annak leszármazottjai segítségével megszerezte az uralmat Argosz fölött, és hatalma később utódaira (*Témenidák*) szállt. Az utódok azután Illíriába, majd a történeti időkben Felső-Makedóniának nevezett területre vándoroltak. Közülük Perdikkasz a makedón királyi törzs (*Argeadai Makedonesz*) élére kerülve megalapította Makedonisz, a makedón birodalom magvát.²²

A hagyomány szerint az Alexandrosz által előadott és Hérodotosz révén népszerűvé vált alapítástörténet alapja minden bizonnyal egy, valamikor a Kr. e. 7. század közepe táján Argoszból kiinduló betelepülés volt, amelynek során argoszi száműzöttek a Témenida nemzetséghez tartozó Perdikkasz vezetésével északra vándoroltak, és ott magukhoz ragadták a politikai irányítást.²³

¹⁸ Athénaiosz 579a.

¹⁹ Az Antigonida-dinasztiáról lásd Hammond–Walbank 1988; Cary 1977.

²⁰ Kertész 2000; uő. 2002 és 2022.

²¹ Kertész 2005.

²² Hérodotosz V. 22, VIII. 137–139.

²³ Hammond–Griffith 1979: 3–39; Kertész 2002: 14–24; Hatzopoulos 2020: 61–63; Dascalakis 1965: 97–146.

Úgy hódítani még napjainkban sem szokásos, hogy az erőszakos területszerzést ne akarnák történelmi hivatkozásokkal megtámogatni. Az ókorban könnyedén megoldották ezt a problémát. Ha egy nép másokat meghódított, vagy éppen egy dinasztíának sikerült megfelelő alanyokat találni uralma elviseléséhez, azonnal valamelyik istenség parancsára vagy jóindulatú javaslatára hivatkoztak. Ebből a szempontból kétségkívül a delphoi Apollón volt a legnépszerűbb isten.²⁴ Az ő jósdája metán tartalmú forrásának gőzétől extatikus állapotba került papnők adtak – nem csekély ajándékok fejében – artikulátlan felvilágosításokat magánszemélyeknek éppúgy, mint államférfiaknak a jövő tennivalóiról. Hogy mondataik mindenki számára érthetőkké váljanak, arról azok a papok gondoskodtak, akik az istennel állítólag kapcsolatba került papnők tagolatlan mondatait dallamos hexameterekbe formálták. Az egyik Delphoinak tulajdonított jóslatot a szicíliai Diodórosz idézte *Történeti könyvtár (Bibliothéké Hisztoriké)* címen ismert művében.²⁵ A történetíró szerint Perdikkasz a delphoi Apollónt kérdezte meg, miképp növelhetné királysága területét. Az istenség Makedónia később történetileg első, hitelesnek tekintett királyát a „*butéjszi föld*”, vagyis a távoli jövőben, a Kr. e. 5. század végén alapított új főváros, Pella környékére irányította. Eközben nem mulasztotta el, hogy Kronidész (Kronosz fia, azaz Zeusz) támogatását is megemlítsse. A Hammond által idézett és magyarázott metrikus prófécia²⁶ *Héraklész unokái* című könyvemben lefordítottam:

„Témenosz ága dicső, ő bírja a földet, a bőség termőt, hisz neki aigiszt fenn emelő Kronidész ím nyújtá. Ám ne henyélj, a butéjszi földön a sok nyáj ott legelész, s ha te látod, a kecskék szarva ragyog rád, látod az álom mély odujában a kecskegidákat, áldozz isteneinknek, fővárost alapíts ott.”²⁷

Tehát a fenti jóslat azt állítja, hogy Perdikkasz nemcsak a makedónok feletti uralomhoz nyerte el az isteni segítséget, hanem a további hódításokhoz is. A „*bőség-termő*” (görögül *ploutophorosz*) földet – itt minden bizonnyal Makedoniszra gondolt a versfaragó – Zeosztól kapta, a jogot pedig, hogy a síkságra nyomulva fővárost alapítson, Apollóntól.

Hérodotosz elbeszélésében Perdikkasz és testvérei a helybéli király szolgálatába szegődtek, annak nyájait legeltették. Ám mert nem kapták meg a kialkudott bért, összetűzésbe kerültek munkaadójukkal, és a konfliktus végeredményeképp Perdikkasz lett a vidék, az utóbb Makedonisznak nevezett terület ura. Ez a történet és a bizonytalan időben keletkezett jóslat jól kiegészítik egymást. Hérodotosznál Perdikkasz az, aki a kisjóságot, vagyis a juhok és kecskét legelteti, a prófécia pedig olyan föld megszállását helyezi kilátásba, ahol szintén kecskék legelésznek.

²⁴ Scott 2014; Morgan 1990: 148–190.

²⁵ Diodórosz VII. 16.

²⁶ Hammond–Griffith 1979: 7–8.

²⁷ Kertész 2002: 25.

A juhok mellett a kecskék tenyésztése valóban fontos szerephez jutott a makedón gazdaságban. Azt is figyelembe kell venni, hogy a kecske (olykor a bika) Dionüosz jelképe volt, aki a thrák-makedón kultikus életben központi szerepet töltött be – többek között erre utalt a kecskelábú isten nevelőjének, a szatír Szilénosznak a kalandja a makedónok előtt a monda szerint e tájon uralkodó Midasszal.²⁸ Az I. Alexandrosz idején első ízben vert makedón pénzerméken az ország címerállataként kecskét ábrázoltak.²⁹ Mindezzel összhangban viseli Kronidész (Zeusz) az *aigiokhosz* = „aigisztartó” jelzöt, ami a fordításomban: „*aigisz fenn emelő*”. Az *aigisz* Zeusz Héphaisztosz által kovácsolt pajzsa volt, amely Homérosz *Iliász*ának sorai közt is megjelenik.³⁰ Elterjedt az az elképzelés, hogy a makedón föld „*bőség-termő*” megjelölése a termékenységet jelképező *égi kecskére* utal, amelynek bőre a főisten pajzsát borította. Az *aigisz* és az *aix* (birtokos esete: *aigosz*) = ‘kecske’ szavak közötti etimológiai kapcsolatot már régen észrevették, és az első makedón főváros, Aigai nevét is a ‘kecske’ szóval hozzák kapcsolatba. Mindezek alapján világos, hogy az idézett jóslat kecskecentrikus volta, amely a jelzők kiválasztásában és ezen állatok gyakori említésében mutatkozik meg, egyrészt a makedón szokások ismeretéről tanúskodik, másrészt arról, hogy Aigai megalapítását és a város nevét éppen e szokásokkal próbálták magyarázni.

Az ókeresztény teológiai irodalom egyik gyöngyszeme Alexandriai Kelemen (*Clemens Alexandrinus*) püspök és apológéta *Protreptikosz* (*Hitbuzdító*) című vitairata.³¹ A valamikor Kr. u. 140/150-215 körül élt egyházatya írásában élesen kikelt a „pogány” jósdák tevékenysége ellen:

„... ne fürkésszétek az istentelen szentélyeket, sem a csodás dolgok elbeszélésével teli hasadékokat vagy a theszprótszi üstöt, vagy a kirrai tripust, vagy pedig a dodónai szobrot; a sivatag homokjában tisztelt öreg fatörzset, és ama tölgynek semmivé foszló jóslatát pedig hagyjátok az idejétmúlt mesékre!... Mert... majd hatásukat vesztették a bódító gőzök, mégis mesékkel tarkítva közzájón forognak.”³²

A *hasadékok* és a *bódító gőzök* említése egyaránt Apollón Delphoiban álló jóslatadó szentélyére utal. A *Protreptikosz* egyik ókori kommentátora ezért vélte szükségesnek azt, hogy az egyházatya kritikáját illusztrálандó egy, a makedónok korai történetével összefüggő delphoi jóslatot idézzon. A metrikus formában fennmaradt próféciát Hammond közölte, és egyúttal értelmezte is.³³ *Héraklész unokái* című könyvemben jelentettem meg a zengzetes jóslat fordítását:

²⁸ Munn 2008; Hammond–Griffith 1979: 6–14; Kertész 2022: 181–187.

²⁹ Hammond–Griffith 1979: 104–115.

³⁰ *Iliász* V. 736–742.

³¹ Alexandriai Kelemen 2006.

³² Uo. II. 11.

³³ Hammond–Griffith 1979: 8–14.

„Ó, te dicső Karanosz, sose vétsd el e látnoki szókat!
Szép tüzes asszonyi néppel a hellaszi föld tele, hagyd el,
argoszi táj közeléből kék haliakmoni vízhez
vedd utad, és hol a dús legelőn kecskék legelésznek,
új haza ott vár, és ivadékok jó sora ott kél.”³⁴

Ez a jóslat megejtően hasonlít az előzőhöz. Itt is dominál a kecskemotívum, a különbség csupán az, hogy az elsőben Perdikkasz már makedón földről indul Aigai megalapítására, míg az utóbbi szerint Karanosz még Argoszból. A mitikus és történeti makedón uralkodók ősi genealógiája Nagy Sándor haláláig az ókori források alapján a következő:

Héraklész

Hüllosz

Kleodaiosz

Arisztomakhosz

Témenosz

Kissziosz

Thesztiosz

Meropsz

Arisztodamidasz

Pheidón

Karanosz

Koinosz

Türimmasz

I. Perdikkasz

Argaiosz

I. Philipposz

I. Aeroposz

Alketasz (I. Perdikkasz és utódai Alketasszal bezárólag a 7. sz. első fele és a 6. sz. közepe közti időszakban uralkodtak – minden évszám Kr. e. értendő.)

I. Amüntasz kb. 540–495

I. Alexandrosz kb. 495–452

I. Perdikkasz kb. 452–413

I. Arkhelaosz kb. 413–400/399

Oresztész 400/399 – 398/397

II. Aeroposz 398/397–395/394

II. Amüntasz 394–393

Pauszanasz 393

III. Amüntasz 393–370

II. Alexandrosz 370–368

³⁴ Kertész 2002: 27–29.

- III. Perdikkasz 368–359
- II. Philipposz 360/359–336
- III. Alexandrosz (Nagy Sándor) 336–323³⁵

Karanosz e genealógia szerint Témenosz hatodízigleni leszármazottja volt, míg I. Perdikkasz a kilencedik. A Karanoszról szóló mitikus hagyomány minden bizonynyal a Hérodotosz által közreadott Perdikkasz-történet után keletkezett, és célja a makedón királyság ősi mivoltának hangsúlyozása lehetett. Hammond hívta fel a figyelmet arra, hogy Xenophónnál a *'karanosz'* kifejezés 'vezér' jelentéssel fordul elő,³⁶ míg egyes görög nyelvjárásokban a *'karano'* és a *'karannosz'* szavak 'kecskét' jelölnek.³⁷ A mondabeli Témenida elnevezése a jóslatban tehát, akár a *kecskével*, akár a *vezéri* funkció betöltésével kapcsolatos, illeszkedik a makedónok korai történelmét elbeszélő hagyományanyaghoz.

*

A Témenidákhoz hasonlóan a pergamoni Attalidák is Héraklésztől származtatják nemzetségüket.³⁸ A pergamoni államot a makedón-paphlagoniai (kis-ázsiai) vegyes származású zsoldosvezér, Philetairosz alapította Kr. e. 283/282 során. Magva Pergamon városa volt, amely a mai törökországi Bergama helyén állt. Az állam harmadik uralkodója, I. Attalosz vette fel a *király* titulust, és terjesztette el propagandisztikus célzattal a dinasztia Héraklésztől történő származását. A fokozatosan kis-ázsiai birodalommá fejlődött királyságot utolsó uralkodója, III. Attalosz végrendeletileg Rómára hagyományozta Kr. e. 133-ban.³⁹

A vallástörténeti szakirodalomban kialakult az antik források alapján egy olyan nézet, amely szerint az Attalidák a Zeusz–Héraklész–Télephosz (Héraklész fia) vonalon vezették le származásukat, aminek képzőművészeti megjelenítése elsősorban a híres Zeusz-oltáron látható. Annak nagyobbik fríze az istenek és gigászok harcát ábrázolja, amelyben Héraklész központi szerepet játszik, kisebbik domborműsora pedig Héraklész fia, Télephosz élettörténetét mutatja be.⁴⁰ Ugyanakkor az uralkodócsaládnak a társadalom életében gyakorolt vezető funkcióját a közösséget vezérlő Dionüszosz Kathégemón („a Dionüszosz kultuszát ápoló művészközösséget vezető”) szerepével vetették egybe, akinek tiszteletét a királyi család személyesen is ellátta.⁴¹

³⁵ Hammond–Griffith 1979: 3–14; Kertész 2002: 28–32, 308.

³⁶ *Hellénika* I. 4.

³⁷ Hammond–Griffith 1979: 12, 1. jegyzet.

³⁸ Kertész 1982; Kertész 2000: 151–195; Nilsson 1951: 95; Hansen 1971: 216–217, 340–341, 358–362, 434–470; Bauchhenns-Thüriedl 1971.

³⁹ Pergamon történelmére alapvető: Hansen 1971; Rostovtzeff 1941, 1978; Allen 1983; Evans 2012; Hopp 1977.

⁴⁰ Schmidt 1961; Rohde 1982; Kertész 1982; Schalles 1986.

⁴¹ Von Prott 1902; Ohlemutz 1940: 90–122; Hansen 1971: 461–470; Kertész 2000: 190–192.

Mint azt a heidelbergi egyetemen megtartott és utóbb publikált előadásomban kifejtettem, véleményem szerint a Pergamon önálló történelmének utolsó éveiben bevezetett Zeusz Szabaziosz-kultusz a királyi dinasztia uralmának kettős jellegét testesítette meg. Egyrészt Zeusz fia, Héraklész leszármazottjaiként uralták Pergamont, másrészt a trák-illír „söristen”-nel, Szabaziosszal azonosított görög Dionüszosz követőjeként vezették az alájuk vetett társadalmat.⁴²

Egy Pauszaniasznál (X. 15, 3) idézett és Phaennisz khaoniai (épeiroszi) királylányának tulajdonított jóslat megjövendölte, hogy a Kis-Ázsiára törő gallokat Zeusz (Kronidész) segítségével az istenség által felnevelt *bika sarja* fogja legyőzni. Mivel I. Attalosz éppen a gallok feletti győzelemnek köszönhetően vehette fel a *király* titulust, és ő terjesztette el a Zeusz–Héraklész–Téleposz leszármazási vonalat, végül pedig ápolta Dionüszosz, a *Zeusz által felnevelt bika* (fordításomban: „jó nevelésű Zeusz-bika”) kultuszát, a jóslatot általában rá vonatkoztatják. A hexamerekben fennmaradt prófécíát lefordítottam:⁴³

„Majdan a hellészpontoszi tájon a vészes üvöltés
harsan a gall hadnép ajakán, s vele pusztul a jogrend.
Ázsia régi rakású várai porba romolnak,
Isten a tengeri parti lakót kutya sorsra ítéli,
ám ez idő rövidül Kronidész segítő kegye folytán.
Jó nevelésű Zeusz-bika sarja, ki hozza a nyugvást,
vas kelevéze a végbe veszejt a gall katonákat”

*

Az írásom elején közölt fordításom – Antipatrosz költeménye az ókor hét csodájáról – említette a kiváló alkotások között Pheidiasz Olümpiában alkotott Zeusz-szobrát. Ehhez a vershez, valamint Pergamon történelméhez is kapcsolódik az a disztichon formájú felirat, amely az első pergamoni uralkodó, Philetairosz⁴⁴ (ur. Kr. e. 283/282–263) időszakában született.⁴⁵ A felirat az uralkodó unokaöccsének, egyben fogadott fiának, Attalosznak (a későbbi I. Attalosz atyja) a csikó négyes fogatok versenyén, valószínűleg Kr. e. 276 során, Olümpiában aratott győzelmét ünnepelte.⁴⁶ A felirat általam készített fordítása és magyarázata a pekingi olimpiai játékok évében megjelent könyvem lapjain olvasható:⁴⁷

⁴² Kertész 1982; Kertész 2000: 188–195.

⁴³ Kertész 2000: 190.

⁴⁴ Hansen 1971: 14–25; Allen 1983: 9–26.

⁴⁵ Inschriften von Pergamon (IvP) Nr. 10–12; Ebert 1972: Nr. 59.

⁴⁶ Kertész 2015.

⁴⁷ Kertész 2008: 108–109.

„Líbia sok kocsját meg az argoszi hámot azonképp,
 dús legelőjü vidék, thesszali föld fogatát
 hívta a kürtszó, Attaloszt se felejtve. A rajtnál
 sűrű tolongás közt összeszorult valahány.
 Majd a sorompó nagy ropogással lökte ki őket,
 ló szántotta nyomát, másik utána eredt.
 Ámde a versenyző sokaság csak a port szimatolta,
 azt, mit az attaloszi mének lába kavart.
 Zúgva zihálva a mérges harc még dúlt, de a győztest
 tudta a sok nép már, és kiabálta nevét.
 Élisznek koszorúja s a dicsfény Pergamoné lett,
 nagy Philetairoszhoz így jut örömteli hír.”

Erre a sportsikerre utalt a pergamoni udvar vendégszeretetét élvező filozófus, Arkeszilaosz a Diogenész Laertiosz által idézett epigrammájában:⁴⁸

„Megszentelt Píszában Pergamon hallja a dicsszót,
 nem csak fegyverei, szép paripái okán.”

A Pergamonban a dinasztia mitikus atyja, Héraklész tiszteletére rendezett versenyen elért győzelemről számol be az a felirat, amelyet Joachim Ebert egészített ki és publikált.⁴⁹ A három disztichonból álló hatsoros feliratot valamikor Kr. e. 129 után, tehát az önálló pergamoni állam megszűnését követően állította egy Nikomakhosz nevű birkózó, akinek nevét csak ebből a szövegből ismerjük. Nevén kívül azt is megtudhatjuk, hogy a Zeusz tiszteletére rendezett nemeai versenyjátékokon is győzött, és atyja, Babón ugyancsak kiváló sportember volt. Utóbbi a delphoi Szótéria versenyt nyerte meg, valószínűleg szintén birkózásban (*palé*). A Szótéria olyan művészeti és sportvetélkedő volt, amelyet Apollón Püthiosz és Zeusz Szótér (*Megváltó Zeusz*) kultusza jegyében rendeztek meg annak emlékére, hogy Kr. e. 279/278 során Apollón delphoi szentélyét sikerült megvédeni a gall/kelta támadástól.⁵⁰ A felirat fordítását 2007-ben készítettem el.⁵¹ Metrikai okokból Milétosz, az atléta születési helye a fordításban Miletosz, atyja, Babón neve Babon, a Télephosz hárósnév pedig Telephosz formában szerepel. A szöveg Télephidai („Télephosz sarjai”) néven említi a verseny rendezőit, ami egyértelműen Pergamon polgárait jelenti. A római uralom alá jutott pergamoniak nyilván szívesen utaltak egykori alapító ősiükre:⁵²

⁴⁸ Diog. Laert. IV. 6, 30; Hansen 1971: 27; Kertész 2008: 109.

⁴⁹ Ebert 1972: Nr. 74; Kertész 1999.

⁵⁰ Ebert 1972: 221–223.

⁵¹ Kertész 2007: 138.

⁵² Uo. 138–141.

„Rajtad a héraklészi agón koszorúja ragyog, mint szép adomány Telephosz sarjaitól a palé győztese dísze gyanánt, Nikomakhosz. Híred az égig ér Miletoszban is, ott a hazád Nemea nyerteseként fogadott már. Sőt szótéri agónon nyert az atyád, Babon, így szín koszorú a lakás.”

*

Írásomat két sporttörténeti érdekű fordításommal zárom. Először egy olümpiai feliratot idézek, amely az első női bajnok dicsőségét hirdeti:

„Spárta királyai nemzetek, s most győztem a mének gyorslábú fogatával, mit bizonyít ez az emlék. Én Küniszka vagyok, ki ma nőként hellaszi földön elsőnek koszorút nyerve elérte a célt.”⁵³

Küniszka (neve jelentése: „kutyácska”) II. Arkhidamosz spártai király második házasságából született leánya volt. Kr. e. 442 körül látta meg a napvilágot. Valószínűleg csak egy évvel volt fiatalabb bátyjánál, a Kr. e. 399 és 360/359 között uralkodó II. *Agészilaosz*nál, aki kiemelkedő jelentőségű királya volt Spártának,⁵⁴ és akiről *Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok* című műve külön életrajzzal is megemlékezett.⁵⁵ Noha az olümpiai játékok lovasversenyeinek győzelmi koszorúját mindig a ló, illetve a fogat tulajdonosa kapta, és így a győztesnek nem kellett személyesen jelen lennie a játékokon⁵⁶ – a lovakat hivatásos hajtók lovagolták –, ő mégis valószínűleg szemtanúja volt négyes fogata győzelmének. Erre utal az a gesztusa, hogy Olümpiában felállította négyes fogata szobrát, és annak talapzatára vésette az idézett feliratot. Jelenléte a lóversenyek színhelyén azonban az olümpiai törvények szerint, amelyek kizárták a férjes asszonyokat még a játékok nézői közül is, csak úgy volt lehetséges, hogyha ekkor Küniszka még nem volt férjhez. Tekintve, hogy első olümpiai győzelmét Kr. e. 396-ra teszik, amikor már elmúlt 45 esztendő, nem valószínű, hogy később férjhez ment volna. A lovasversenyek iránti vonzalma mindenestre erősen leköthette őt, mivel 392-ben sikerült olümpiai diadalát megismételnie.⁵⁷

Az ókori sportélet és kiváltképp az antik olümpiai mozgalom tanulmányozása hosszú éveken át lekötötte érdeklődésemet. Ennek és a sporttudományban elért eredményeimnek betudhatóan huszonkét alkalommal jártam a görögországi Olümpiában. Ottani élményeimet 1999-ben 21 és 2003-ban 29 idősebb magyar

⁵³ Uo. 56. Ebert 1972: Nr. 33.

⁵⁴ Davies 1983: 162–248; Oliva 1971: 139–197; Schuller 1982: 39, 45, 46, 48, 75, 146.

⁵⁵ *Agészilaosz* 1–40.

⁵⁶ Weiler 1988: 200–206; Ebert 1989; Decker 1995: 105–115; Kertész 2008: 99–112.

⁵⁷ Moretti 1957: no. 373, 381. Vö. Kertész 2007: 43–68; uő. 2000²: 53–58. Ebert 1972: 110–113.

olimpiai bajnokkal a helyszínen oszthattam meg. E két alkalommal ért az az öröm, hogy ifjúkorom távolról csodált sporthőseit (Grosics Gyula, Buzánszky Jenő, Polyák Imre, Varga János, Dömölky Lídia, Rejtő Ildikó és mások) én vezethettem végig az olümpiai rommezőn. Olümpiában voltam 1996 során, az „arany olimpia” évében is. Ott fordítottam le a görög költő, Kosztisz Palamasz (élt 1859–1943) olimpiai himnuszát, melyet Szpiridon Szamarasz zenésített meg. Az 1896-os athéni olimpián első ízben felzengő éneket a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1958-ban ismerte el hivatalos olimpiai himnusznak, és az 1960-as római játékoktól kezdve minden nyári és téli olimpián ezzel köszöntik a versenyek résztvevőit. Írásom zárásaként idézem az olimpiai imává nemesedett költemény általam magyarított szövegét:

„Ó, antik Szellem, mely örökkön élsz,
alkotsz szépet, igazat és nagyot,
mely csak általad nyerhet földi alakot,
fényedtől ragyogjon e Glóbusz és az Ég!

A nemes harcot, mely a pályán dúl lenn,
Te koszorúzzad, ó Szellem, sugárral,
s koszorúzd a győztest örökzöld faággal,
erejét, erkölcsét köszönhesse Néked.

Kék óceán, zöld völgy és fehér csúcs,
mint messze fénylő szentély, tündököl,
és mindenki Hozzád, szent házádba özőnöl,
ó, antik Szellem, mely örökkön élsz!”⁵⁸

FORRÁSOK

- Alexandriai Kelemen: *Protreptikosz. Buzdítás a görögökhöz*. Ford. Tóth Vencel. Jel Kiadó, Bp. 2006.
- Anthologia Graeca*. Griechisch-deutsch. Beckby, Hermann (ed.), Heimeran, München, 1957.
- Athenaeus (Athénaiosz): *The Deipnosophists I–VII*. Ford. Gulick, Charles Burton. The Loeb Classical Library, Cambridge 1963.
- Diodorus of Sicily (Diodórosz): *The Library of History*. Ford. Walton, Francis R. The Loeb Classical Library, London, 1957.
- Diogenes Laertius (Diogenész Laertiosz): *Lives of Eminent Philosophers*. Ford. Hicks, Robert Drew. The Loeb Classical Library, Cambridge, 1925.
- Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközy Gyula. Európa Könyvkiadó, Bp. 1989.

⁵⁸Kertész 1996: 7; Kostis Palamas – Aristides Evangelus 2015.

- Homérosz: *Iliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények*. Ford. Devecseri Gábor. Magyar Helikon, Bp. 1974.
- lvP = Fränkel, Max (Hrsg.) 1890: Die Inschriften von Pergamon. In: *Altertümer von Pergamon VIII/1*. Verlag von W. Spemann, Berlin.
- Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Ford. Máthé Elek. Magyar Helikon, Bp. 1965.
- Szophoklész: *Élektra*. Ford. Devecseri Gábor. In: Zsolt Angéla (szerk.): *Szophoklész drámái*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1979, 219–281.
- Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről*. Ford. Gulyás Dénes. Képzőművészeti Kiadó, Bp. 1988.
- Xenophón: *Hellénika I*. Ford. Németh György. In: *Xenophón történeti munkái*. Osiris Kiadó, Bp. 2001, 9–36.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Allen, Reginald. E. 1983: *The Attalid Kingdom. A Constitutional History*. Clarendon Press, Oxford.
- Bauchhenss-Thüriedl, Christa 1971: *Der Mythos von Telephos in der antiken Bildkunst*. (Beiträge zur Archäologie 3.), Konrad Triltsch Verlag, Würzburg.
- Billows, Richard A. 1990: *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- Brodersen, Kai 1992: *Reiseführer zu den Sieben Weltwundern. Philon von Byzanz und andere antike Texte*. Insel Verlag, Frankfurt am Main.
- Cary, Max 1977: *A History of the Greek World 323 to 146 B. C*. Methuen, London.
- Clayton, Peter A. – Price, Martin J. (eds.) 1988: *The Seven Wonders of the Ancient World*. Routledge, London.
- Dascalakis, Apostolos Vasileiou 1965: *The Hellenism of the Ancient Macedonians*. Institute for Balkan Studies, Thessaloniki.
- Davies, John K. 1983: *Das klassische Griechenland und die Demokratie*. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München.
- Decker, Wolfgang 1995: *Sport in der griechischen Antike*. C. H. Beck, München.
- Ebert, Joachim 1972: *Griechische Epigramme auf Sieger an gymnischen und hippischen Agonen*. Akademie-Verlag, Berlin.
- Ebert, Joachim 1989: Neues zum Hippodrom und zu den hippischen Konkurrenzen in Olympia. *Nikephoros* (2.), 89–107.
- Evans, Richard 2012: *A History of Pergamum beyond Hellenistic Kingship*. Continuum International Publishing Group, London–New York.
- Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière–Griffith, Guy Thompson 1979: *A History of Macedonia Vol. II. 550–336 B. C*. Clarendon Press, Oxford.
- Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière–Walbank, Frank W. 1988: *A History of Macedonia Vol. III. 336–167 B. C*. Clarendon Press, Oxford.
- Hansen, Esther V. 1971: *The Attalids of Pergamon*². Cornell University Press, Ithaca–London.
- Hatzopoulos, Miltiades B. 2020: *Ancient Macedonia*. De Gruyter, Berlin–Boston.

- Hoepfner, Wolfram 2003: *Der Koloss von Rhodos*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Hopp, Joachim 1977: *Untersuchungen zur Geschichte der letzten Attaliden*. (Vestigia 25.), C. H. Beck, München.
- Hölbl, Günther 1994: *Geschichte des Ptolemäerreiches. Politik, Ideologie und religiöse Kultur von Alexander dem Großen bis zur römischen Eroberung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Kertész István 1978: Bemerkungen zum Kult des Demetrios Poliorketes. *Oikumene. Studia ad historiam antiquam classicam et orientalem spectantia*. (2.), 163–175.
- Kertész István 1981: Az ókor hét csodája bélyegeken. *História* (3.) 1. 22–23.
- Kertész István 1982: Der Telephos-Mythos und der Telephos-Fries. *Oikumene*. (3.), 203–215.
- Kertész István 1982²: Sabazios-Kult in Pergamon. *Annales Univ. Sc. Bud. De Rol. Eötv. Nom. Sectio Historica* (22.) 251–259.
- Kertész István 1996: *Az ókori olümpiai játékok története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Kertész István 1999: „Pleres de oikos hapas stephanon.” *Nikephoros*, (12.), 143–148.
- Kertész István 2000: *Hellénisztikus történelem*. (História Könyvtár Monográfiák 13, szerk. Glatz Ferenc), MTA Történettudományi Intézet, Bp.
- Kertész István 2000²: The First Female Olympic Champion. In: *Kalokagathia* (Review of the Faculty of Physical Education and Sport Sciences) 75th Anniversary Special Issue, Bp., 53–58.
- Kertész István 2002: *Héraklész unokái. A lovas makedónok története Nagy Sándor haláláig*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp.
- Kertész István 2005: When did Alexander I. visit Olympia? *Nikephoros* (18.), 115–126.
- Kertész István 2007: *A görög sport világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Kertész István 2008: *Ez történt Olümpiában. Az olümpiai játékok ókori története*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen.
- Kertész István 2013: *Botrányok az ókorban*. Kossuth Kiadó, Bp.
- Kertész István 2015: When did Attalus of Pergamon gain the victory at Olympia? In: Faniopoulos, Christodoulos–Albanidis, Evangelos (eds.): *Sports in education from antiquity to modern times*. (Proceedings of the 18th International Congress of the European Committee for Sports History), Edessa, 34–38.
- Kertész István 2017: *A görög-római hadművészet fejlődése a trójai háborútól Julius Caesar koráig*. Zrínyi Kiadó, Bp.
- Kertész István 2020: *Ókori hősök*. Kossuth Kiadó, Bp.
- Kertész István 2022: *Nagy Sándor, a hódító*. Kossuth Kiadó, Bp.
- Kostis Palamas – Aristides Evangelus 2015: *Life Immovable*. CreateSpace Independent Publishing Platform, Scotts Valley, California.
- Marsden, Eric William 1969: *Greek and Roman Artillery. Historical Development*. Clarendon Press, Oxford.
- Moretti, Luigi 1957: *Olympionikai, i vincitori negli agoni olimpici*. Classe di Scienze Morali – Memoriae, Vol. VIII, Serie 8^a, Rome.
- Morgan, Catherine 1990: *Athletes and Oracles. The transformation of Olympia and Delphi in the eighth century B. C.* Cambridge University Press, Cambridge.

- Munn, Mark 2008: Alexander, the Gordian Knot, and the Kingship of Midas. In: *Macedonian Legacies. Studies in Ancient Macedonian History and Culture in Honor of Eugene N. Borza*. Regina Books, Claremont.
- Nilsson, Martin P. 1951: *Cults, Myths, Oracles, and Politics in Ancient Greece*. C. W. K. Gleerup, Lund.
- Ohlemutz, Erwin 1940: *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*. Konrad Triltsch Verlag, Würzburg–Aumühle.
- Oliva, Pavel 1971: *Sparta and her Social Problems*. Academia, Prague.
- Prott, von Hans Theodor 1902: Dionysos Kathegemon. *AM (Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts: Athenische Abteilung)*, (27.), 161–188.
- Rohde, Elisabeth 1982: *Pergamon Burgberg und Altar*. Henschelverlag, Berlin.
- Rostowtzeff, Michael I. 1941: *The Social and Economic History of the Hellenistic World 3 Vol.* Clarendon Press, Oxford.
- Rostowtzeff, Michael I. 1978: Pergamum. In: *CAH (The Cambridge Ancient History) VIII.*, Cambridge University Press, Cambridge–London–New York–Melbourne, 590–618.
- Schalles, Hans-Joachim 1986: *Der Pergamonaltar zwischen Bewertung und Verwertbarkeit*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main.
- Schmidt, Evamaria 1961: *Der Grosse Altar zu Pergamon*. VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig.
- Schmitt, Hatto H. – Vogt, Ernst (Hrsg.) 1988: *Kleines Wörterbuch des Hellenismus*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Schuller, Wolfgang 1982: *Griechische Geschichte*. (Oldenbourg Grundriß der Geschichte 1), R. Oldenbourg Verlag, München–Wien.
- Scott, Michael 2014: *Delphi. A History of the Center of the Ancient World*. Princeton University Press, Princeton.
- Seibert, Jakob 1983: *Das Zeitalter der Diadochen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Vahlen, Angelika 1985: *Az ókor világcsodái*. Gondolat, Bp. (ford. Németh György).
- Vedder, Ursula 1999/2000: Der Koloß von Rhodos – Mythos und Wirklichkeit eines Weltwunders. *Nürnberger Blättern zur Archäologie* (16.). Elektronische Sonderausgabe ohne Abbildungen, 1–14.
- Weiler, Ingomar 1988: *Der Sport bei den Völkern der Alten Welt*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Zamarovský, Vojtech 1966: *A világ hét csodája*. Tatran Könyvkiadó, Bratislava (ford. Hideghéty Erzsébet).